

BÁNRÉTI ZOLTÁN

Kötőszó és egyeztetés a mellérendelő szerkezetekben

This paper discusses the way general syntactic principles concerning coordinate constructions prevail in a set of Hungarian data. We will examine whether the Hungarian data support some general pattern of coordinate structures. We will survey the various types of conjunctions and argue that they have structure building functions. We demonstrate that these functions depend on the categorial features of the coordinated items and on the syntactic context as well. There are conjunctions that require an agreement of the relevant features of the coordinated noun phrases and the result shows up in the selection of the verbal agreement morphemes. Other conjunctions impose features on the predicative categories coordinated and the result of this does not affect the agreement morphemes of verbs.

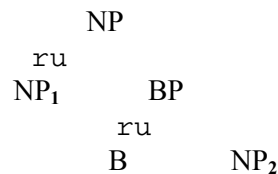
1. A dolgozatban a mellérendelő szerkezetekre vonatkozó általánosabb szintaktikai elvek érvényesülését tárgyaljuk magyar adatokon. Megvizsgáljuk a mellérendelő kötőszavak típusait, melyeknek specifikus szerkezetépítő funkciókat tulajdonítunk. Kimutatjuk, hogy ezek a funkciók a koordinált tagok kategoriális jegyeitől is és a szintaktikai környezettől is függenek. Vannak kötőszavak, melyek a koordinált főnévi szerkezetek releváns jegyeit összeegyeztetik, és ennek eredménye megjelenik az igei egyeztető végződések kiválasztódásában. Vannak kötőszavak, melyek maguk rónak ki jegyeket az általuk koordinált, predikatív jegyű kategóriákra, és ennek eredménye nincsen hatással az igei egyeztető végződésekre.

2. A kötőszói fej kettős jellege

2.1. A mellérendelő kötőszó funkciójának jellemzésére és a tagok közti vezérlés/kötés viszonyok reprezentálására Munn (1993) aszimmetrikus szerkezet feltevezését javasolja. Munn szerint a mellérendelő kötőszó funkciója a halmazképző operátornak a Boole algebrában használatos értelemben vett funkciójával azonos, mivel „kvantorszerűen” a <többség> tulajdonságát adja a mellérendelő szerkezet tagjai által jelölt entitások osztályának. A (1)-ben B jelöli a kötőszó-operátort, amely a BP-vel jelölt Boole-algebrai szerkezetnek a feje. Munn

modelljében ez a BP jobb oldalról van hozzácsatolva az első mellérendelt taghoz, az NP₁-hez. Így az NP₁ nem specifikálja a BP-szerkezetnek:

(1)

A struktúra aszimmetrikus jellegű az élek és csomópontok konfigurációja miatt. Ugyanakkor ez a szerkezet nem követi szorosan a Kayne (1994) által univerzálisnak feltételezett specifikáló-fej-bővítőmény lineáris sorrendet, mivel a B mellérendelő operátornak, mint fejnek a teljes BP szerkezet a projekciója, amely ezután jobb oldalról hozzá van csatolva az első taghoz, az NP₁-hez.

Az (1) szerkezet összefér a névmáskötés adataival. A névmások kötésére feltételezik, hogy a megköti antecedens megelőzi és k-vezérli a megkötött névmást. Ez a viszony fennáll az NP₁ mint az antecedens tartalmazó tag és NP₂ mint a megkötött elemet tartalmazó tag között. A kötés fordított irányban nem lehetséges az aszimmetrikus szerkezetben. Az (1)-ben feltételezett szerkezet helyesen jósolja meg a (2)-beli névmáskötés adatait:

- (2) a. Minden kutya_i és a(z ő_i) gazdája felvonult.
 b. *A(z ő_i) gazdája és minden kutya_i felvonult.

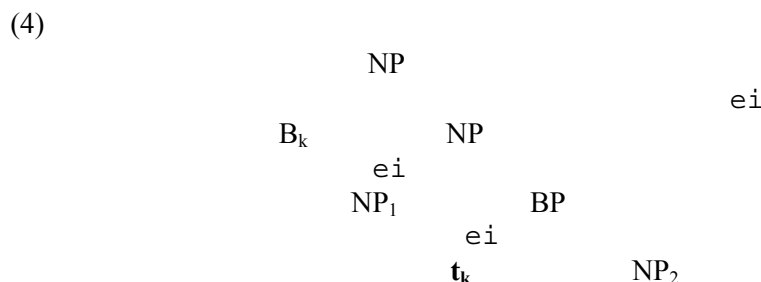
Az a. mondatban a kvantifikált NP k-vezérli a névmást, ezért megköti. A b. mondatban a (1) értelmében nincsen k-vezérlés a kvantifikált NP és a névmás között, így nincsen kötés.

A tagmondatok közti relációban az első tagmondatbeli kvantoros szerkezet olyan rejtett névmást licencial a második tagmondatban, amely többes szám 3. személyű birtokos. A grammatikus formában ezzel a többes számmal van egyeztetve a birtokszó és a második tagmondat igéje is.

- (3) a. Minden kutya_i felvonult és a [pro_{plur}] gazdáik nagyon drukkoltak.
 b. * Minden kutya_i felvonult és a [pro_{sing}] gazdája nagyon drukkolt.

Munn (1993) javaslatában a mellérendelő kötőszók kvantor jellegű funkciója, a <többesség> jegy adása tükröződik a nyelvtan értelmező komponensében, a Logikai Formában. Eszerint a Logikai Forma által leképezett szerkezetben a kvantor jellegű operátorok a hatókörük kijelölésére az értelmezési tartományukba eső struktúra „legfelső” pozíciójához csatolódnak. Munn feltételezi, hogy ez a kötőszó-operátorra is érvényes. B-vel jelölve a kötőszó-operátort, és BP-vel a Boole algebrai szerkezetet, a kötőszó kvantor jellegű operátorként a Logikai Formában

van hozzácsatolva a legfelső koordinált taghoz, az NP₁-hez. Munn szerint az (1) aszimmetrikus szerkezetnek a Logikai Forma szintjén történő interpretációja a (4)-ben ábrázolt struktúra szerint alakul. A t_k index a Logikai Formabeli „rejtett emelés” kezdőpontját jelöli:

Munn azt is feltételezi, hogy a legfelső taghoz csatolt B-fej kettős jellegű. A fent leírt mellett van más funkciója is: a mellérendelhető tagok eltérő személy/szám és más jegyeinek az összeegyeztetése, egyesítése. Ezt egy „összefoglaló” funkciójú pronominalishoz hasonlítja. Olyasfajta relációra gondol, mint amilyen az alábbi (5)-ben az élre helyezett névmás és a mellérendelő szerkezet között van. Az (5)-ben a többesszámú *Ők* egyesíti a mellérendelt tagok személy/szám jegyeit, és hordozza a tematikus szerepet, amelyet az igétől kap. Egy azonosító predikatív reláció közvetítésével (*ők* = az NP₁, NP₂, NP₃ együttesen) engedélyezi a mellérendelt tagok tematikus szerepét:

- (5) a. $\check{O}k_{ijk}$, [Béla_i, Mari_j és Erzs_i_k] boldogok voltak.
 b. $\check{O}k_{ijk}$, [Béla_i, Mari_j és Erzs_i_k] megvették az ajándékokat.

Munn javaslatában tehát a B-fejnek azért van kettős jellege, mert egyrészt kvantor jellegű, másrészt összefoglaló egyeztető funkciójú.

A koordinatív szerkezet egyeztetése az igével: a személy/szám jegyek

2.2. A magyarban az eltérő személyjegyű tagokat tartalmazó mellérendelő szerkezet a tagok személy jegyeinek a „legfelső”, többes számú értékét hordozó egyeztetést váltja ki az igén. Ez akkor is így van, ha az eltérő személyjegyű tagok mindegyike egyes számú. Az alábbi d., e., és f. mondatra az ige ellipszisét kizárva¹:

- (6) a. Te meg én sétáltunk.
 b. Te meg ő sétáltatok.

¹ A fókusz által határolt ige-ellipszisben csakis lokális lehet az egyeztetés, mivel két tagmondatról van szó: *”Te[kelsz-korán] meg ”én kelek korán.. ”Te [utasítottól-vissza minden kölcsönt], meg ”ő utasított vissza minden kölcsönt.* Vö. Bánréti (2001a, 2001b).

- c. Én meg ő sétáltunk.
- d. *Te meg én sétáltam.
- e. *Te meg ő sétált.
- f. *Én meg ő sétált

Lényeges, hogy a kötőszó jelenléte grammatikalitási feltétel, hiánya rosszul formáltságot eredményez²:

- (7) a. *Te, én sétáltunk.
- b. *Te, ő sétáltatok.
- c. *Én, ő sétáltunk.

Az igei egyeztető végződés többsége tehát a személy/szám jegy összeegyeztetésének következménye és ebben a kötőszó funkciója nem nélkülözhető.

Hasonló jegyösszeegyeztetési mintát láttunk a koordinatív szerkezetre vonatkozó kvantorokon is.

A kvantorok összekapcsolódhatnak jegyegyeztető funkciókkal. A magyarban a *kettő*, *három* stb. számnév módosította főnév után nem lehet többes igei egyeztető végződés, de a *kett-en*, *hárm-an* jelenléte mellett kötelező a többes végződés, mivel az utóbbiakat <többség> jegyre megjelölt főnévi kifejezés kötheti meg. A főnévi egyeztető végződést felvevő kvantorok (*hárm-unk*, *kettő-tök*, *négy-ük*) formái nyilvánvalóan mutatják a személy/szám jegy egyeztetéseket.

Ha az (5)-beli szerkezetben a pronominalis helyére a mellérendelésre vonatkozó kvantoros szerkezetet helyezzük, akkor a következő egyeztetési alternációhoz jutunk. Ha a kvantoros szerkezet <többség>-re utaló végződést tartalmaz (*mind a hárm-an*), akkor az ige jelenik meg a komplex személy/szám egyeztető végződés (a., c. és e. mondatok), ha pedig a kvantoros szerkezet maga személy/szám egyeztető végződést tartalmaz (*mind a hárm-unk*, *mind a hárm-ótok*, *mind a hárm-uk*) akkor ez a végződés van egyeztetve a mellérendelő szerkezet jegyeivel, nem pedig az igei inflexió (b., d. és f. mondatok). Az ige ekkor mindig egyes szám 3. személyű végződés jelenik meg, tehát a mellérendelő szerkezettel nem lehet egyeztetve (g., h, i. mondatok):

- (8) a. Mind a hárman_{jkl}, te_j, én_k meg ő_i hazaértünk időben.
- b. Mind a hármunk_{jkl}, te_j, én_k meg ő_i hazaért időben.
- c. Mind a hárman_{jkl}, te_j, Mari_k meg ő_i hazaértetek időben.
- d. Mind a hármótok_{jkl}, te_j Mari_k meg ő_i hazaért időben.
- e. Mind a hárman_{jkl}, János_j, Péter_k és Mari_i hazaértetek időben.
- f. Mind a hármuk_{jkl}, János_j, Péter_k és Mari_i hazaért időben.

² A kötőszók elhagyhatóságának feltételeire később visszatérünk az 5.1. pontban.

- g. *Mind a hármunk_{jkl}, te_j, én_k meg ő_l hazaértünk időben.
- h. *Mind a hármótök_{jkl}, te_j Mari_k meg ő_l hazaértetek időben.
- i. *Mind a hármuk_{jkl}, János_j, Péter_k és Mari_l hazaértek időben.

A csoportképző interpretációjú kvantoros szerkezetben ugyanolyan elvek szerint jelenik meg a mellérendelő szerkezettel egyeztető végződés száma/személye, mint máskor az igén, vö. b., d., f. mondatok. De vagy csak az igén vagy a csak a kvantoros szerkezetben van a többes, „legfelső” jegyű végződés, egyszerre a kettő nem lehet, vö. g., h., i. mondatok. A kvantoros szerkezetben belüli személy/szám egyeztető végződés a koordinált tagok személy jegyeinek megfelelően változik, miközben az ige végződése mindig harmadik személyben marad, függetlenül a koordinált tagok személyétől.

A fenti példák azon az intuíción alapulnak, mely szerint a személyragos kvantor „előre van hozva” a mellérendelő szerkezet élére. Lényeges, hogy a mellérendelő szerkezet nem pusztán közbeékelés, vagy betoldás. A kvantoros szerkezetben belüli személy/szám végződésnek egyeztetve kell lennie a koordinatív szerkezettel, fel kell vennie a mellérendelő szerkezet jegyei által megkívánt személy/szám végződést. A (9) kvantoros szerkezetei önmagukban jól formált szerkezetet alkotnak az igével. Ha a mellérendelő szerkezet pusztán betoldás lenne, akkor mi a t t a az igei egyeztetés nem válhatna agrammatikussá. De pontosan ez történik, a (10) mondatai rosszul formáltak: Vö:

- (9) a. Mind a hármuk hazaért időben.
- b. Mind a hármunk hazaért időben.
- (10) a. *Mind a hármuk_{jkl}: te_j, én_k meg ő_l hazaért időben.
- b. *Mind a hármunk_{jkl}: a szerelő_j, a festő_k és a sofőr_l hazaért időben.

Azok a kvantoros szerkezetek, melyek személyegyeztető végződést nem tartalmaznak, hanem „csak” a többességre utaló végződést tartalmazzák (*mind a hárm-an, mind a négy-en*) nem befolyásolják a mellérendelő szerkezet személyjegyeinek egyeztetését az igével.

- (11) a. Mind a hárman_{jkl}, te_j, én_k meg ő_l hazaértünk időben
- b. Mind a hárman_{jkl}, János_j, Péter_k és Mari_l hazaértek időben.

Érdekes módon, ezek a kvantoros szerkezetek a „különálló” főnevektől megkívánják azok morfológiailag jelölt többes számát, viszont a mellérendelésen belül megengedik, hogy valamennyi koordinált tag egyesszámú legyen (a # jel szünetet jelöl):

- (12) a. Mind **a** hárman # **a** diákok kapnak egy közös számítógépet.
 b. *Mind **a** hárman # **a** diák kap egy közös számítógépet.
 c. Mind a hárman_{ijkl}, # János_j, Péter_k és Mari_l kapnak egy közös számítógépet.

Az egyeztetési hatások magyarázata

2.3. A (8)–(12) közti eltérések két, különböző kvantoros szerkezettel és ezeknek a mellérendeléssel alkotott két, különböző relációjával magyarázhatók.

A főnévi szerkezetben a mennyiségjelöléssel és a kvantifikációval összefüggésben legalább két tartománnyal kell számolnunk, a határozatlan névelőt és többi számnevet tartalmazó NUMP projekcióval és a kvantorkifejezéseket tartalmazó, QUANTP projekcióval:

- (13) [QUANTP minden [NUMP három [NP diák]]] kap egy közös számítógépet

A *mind-en* kombináció utótagja megjelenhet számneveken: *hárm-an*, *négy-en*, és ezek, a kvantorral kombinálódva, „elveszik” az *-en/-an* jelölőt a kvantorról: (*mind(en)hárman* → *mindhárman*).

- (14) Mind **a** hárman kapnak egy közös számítógépet.

A *mind* összetevőt és névelős számnevet tartalmazó kvantoros struktúra megenged appozitív szerkezetet. Ebben a főnévi szerkezet megelőzi a kvantoros-számneves szerkezetet. Ha az *-en/-an* jelölő az appozitív struktúrában a számnévhez csatlakozik, akkor a főnéven kötelező a többes szám morfológiailag jelölt vagy inherens jegye, és az ige csak többes számú egyeztető végződést kaphat:

- (15) a. A fiúk, # mind a hárman # előkerültek.
 b. *A fiú, # mind a hárman # előkerült-Ø.

Az igei egyeztetés

Az *-en/-an* végződés olyan főnévre utal vissza, amely +élő, és többes szám 1–3. személyű.³ Az igei végződés ekkor csak többes számú lehet, az *-en/-an* antecedensével egyeztetett:

(16)	(Mi)	mind a hárman	énekel tünk .
	(Ti)	mind a hárman	énekel tetek .
	(Ők)	mind a hárman	énekel tek .

³ A <–élő> jegyű főnév 3. személye irreleváns, nem értelmezhető. Lásd:

*A cigarettá**k**, # mind a hárman # leestek az asztalról.

A gyerekek	mind a hárman	énekel tek .
Péter, Ibi, meg én	mind a hárman	énekel tünk .
Péter, Mari meg te	mind a hárman	énekel tetek .
Péter, Mari és Ibi	mind a hárman	énekel tek .

A névelő a kvantoros szerkezetben

A birtokos főnévi szerkezetben a számnév és a névelő nélküli kvantoros szerkezet az [N+I]P magon belül van /a (17) a. és b. mondatban/. Viszont a névelőt magában foglaló kvantoros szerkezet a DP-burok kitöltését kívánja meg, ezért nem grammatikus a (17) c. mondat, de grammatikus a (17) d. és e. mondat:

- (17) a. $[_{[N+I]P} \text{ Péter } [_{NUMP} \text{ két } [_{N+I} \text{ könyve}]]]$ elveszett.
 b. $[_{[N+I]P} \text{ Péter } [_{QUANTP} \text{ mindkét } [_{N+I} \text{ könyve}]]]$ elveszett.
 c. $*[_{[N+I]P} \text{ Péter } [_{QUANTP} \text{ mind a két } [_{N+I} \text{ könyve}]]]$ elveszett.
 d. $[_{\text{Péternek}} [_{DP[SPEC} \text{ mind } [_{D} \text{ a } [_{NUMP} \text{ két} [_{N+I]P} \text{ könyve}]]]]]$ elveszett.
 e. $[_{TOPP} [_{SPEC} \text{ Péternek}_i] \text{ elveszett } [_{t}_i \text{ } [_{DP[SPEC} \text{ mind } [_{D} \text{ a } [_{NUMP} \text{ két} [_{N+I]P} \text{ könyve}]]]]]]]$.

A d.-ben a névelőt magába foglaló kvantoros szerkezet a DP-burokba emelkedik fel. A D kategóriát (határozott névelőt) tartalmazó *mind a két* megkívánja a D fej kitöltését, ezáltal D-projekció keletkezik, melynek Specifikáló pozíciójába a *mind* kvantor kerül. A [Spec,DP] pozíció akkor nyílik meg, ha maga a datívuszos birtokos kimozog a DP-ből, és kívülről csatolódik hozzá, vö. d. mondat, illetve ha a DP más mondattani pozícióba, például a topikba mozog: e. mondat. Az utóbbi esetben anaforikus viszonyt képez az elhagyott helyével (nyomával).⁴

A *mind a hárman* számára a d. szerkezetet tételezzük fel, melyben az *a* határozott névelő mint D-fej körül épül ki a DP-burok, a *mind* összetevő a [Spec, DP]-ben, a *hárman* összetevő a [Spec, NumP]-ben van. Így az egyetlen, kvantifikációt tartalmazó DP helyett két DP-hez jutunk. Ez megmutatkozik abban, hogy a kvantifikált DP megelőzheti a kvantoros-számneves szerkezetet, az alábbi b. mondatot pozitív szerkezeteket tartalmazónak tekintjük:

- (18) a. Mind **a hárman** # **a diákok** kap**nak** egy közös számítógépet.
 b. A diá**kok** # mind a hár**man** kap**nak** egy közös számítógépet.

⁴ A kvantorok D-be emelkedése és ezáltal a DP-burok felépülése mellett érvel Bartos (1999: 105–107) nominatívuszos birtokos szerkezetek mondatbeli viselkedése alapján. A kvantorok D-be emelkedése utáni szerkezet például:

$[_{DP[D} \text{ egy/öt/minden/kevés}]_x \text{ } [_{AgrP} [t_x \text{ fiú}] \text{ } [_{NumP} \text{ három lova}]]]$

A fenti a. és b., mondatban a kvantifikáló (*mind a hárman*) előreutal, illetve visszautal a DP-re (*a diákok*). Az utalás célpontját jelentő DP-nek határozottnak kell lennie:

- (19) a. *Diákok, # mind a hárman énekeltek.
 b. *Szakállas diákok, # mind a hárman énekeltek.

Az appozitív jellegű szerkezet neutralizálja azt a konfliktust, amely az univerzális kvantor valamint a számnév utáni egyes szám (a Num projekció fejének számnév/kvantor melletti kitöltetlensége) és a jelen szerkezetbeli többes szám között van:

[DP[D [QuantP [_{NumP}[Spec [Num [NP] [DP [Spec [D [QuantP [_{NumP}[Spec [Num [NP]
 a --- --- plur. diákok mind_j a t_j hárman

A feltételezett szerkezet azt fejezi ki, hogy a határozott névelőt (D kategóriát) tartalmazó kvantoros – számneves szerkezet a D-be emelkedik, és ezáltal felépül a DP-burok.

A személyes névmások közül a többes számra jelöltek (morfológiailag: *ők*) és az inherens jegyeik alapján többes számot jelentő *mi*, *ti* grammatikusak a szerkezetben, és ugyancsak grammatikus az egyes számú tagokból álló mellérendelés:

[DP[D [QuantP [_{NumP}[Spec [Num [NP] [DP [Spec [D [QuantP [_{NumP}[Spec [Num [NP]
 mi <1.pl> --- --- <1.pl> mind_j a t_j hárman
 ti <2.pl> --- --- <2.pl> mind_j a t_j hárman
 ők <3.pl> --- --- <3.pl> mind_j a t_j hárman

[DP[D [QuantP [_{NumP}[Spec [Num [NP], [DP [Spec [D [QuantP [_{NumP}[Spec [Num [NP]
 [Péter, Mari és Ibi] --- --- <3.pl> mind_j a t_j hárman

A kvantifikált mellérendelő szerkezet csakis morfológiailag egyes számra jelölt tagokból állhat.⁵

- (20) a. A diák, a tanársegéd és a professzor, # mind a hárman hallgattak.
 b. *A diákok, a tanársegédek és a professzorok, # mind a hárman hallgattak.

A birtokos szerkezet mintája

2.4. Az összefoglaló kvantoros-számneves szerkezet másik típusa a birtokos DP-szerkezet mintáját követi. Ebben a birtokszóhoz többes számú, főnévi személy-

⁵ Erre a jelenségre visszatérünk.

rag végződészek csatolódnak, a „birtokosnak” pedig <élő>-nek és lekötött referenciájúnak kell lennie. A c. szerkezetben az *ők* referenciális értéke már bevezettként interpretálható:

- (21) a. mi, mind a négyünk...
 b. ti, mind a négyetek...
 c. ők, mind a négyük...
 d. Péter, Mari, Ibi és Vali, mind a négyük...

Az a., b., c. és d. releváns részei számára a következő szerkezetet tételezzük fel:

[DP [D	[QuantP [Nump[Spec [Num [NP], [[DP [SPEC [D [NUMP [[N+I]P]]]]]]
(mi)	(nekünk)	mind a négy [pro]-ünk
(ti)	(nektek)	mind a négy [pro]-etek
[Péter, Mari, Ibi és Vali] _m	(nekik _m)	mind a négy [pro]-ük
(ők) _m	(nekik _m)	mind a négy [pro]-ük

A mellérendelő szerkezet mellett kétféle szórend lehetséges: az „elő-kvantifikáció” és az „utó-kvantifikáció”. A második appozitív szerkezet: ez a (22) b., melyben a DP-t (*Péter, Mari, Ibi és Vali*) követi a kvantifikálója, (*mind a négyük*), egyszersmind egyeztetetve van vele.

- (22) a. Mind a négyük # [Péter, Mari, Ibi és Vali] megjijedt.
 b. [Péter, Mari, Ibi és Vali] #, mind a négyük megjijedt.

A *nekünk*, *nektek*, *nekik*, rejtett névmásoknak a DP-hez kívülről való csatolása mellett az szól, hogy amint (17) d. esetében (= *Péternek mind a két könyve*) láttuk, a D kategória kitöltése szükségessé teszi a kvantor [Spec,DP]-be emelkedését. Ennek a pozíciónak az előzetes megnyitásához szükséges a datívuszi birtokosnak a DP-n kívülre mozgása. A fenti szerkezet annyiban különbözik a (17)d.-től, hogy a datívuszi birtokos funkcióját a ragos személyes névmások (*nekünk*...) hordozzák. A ()-k azt jelzik, hogy a névmási összetevők lehetnek rejtettek deiktikus vagy anaforikus kötöttségük alapján (pl. *mind a négyünk*). A birtokszó rejtett formájú névmás (pro), az egyeztető jegyeit jelölő végződészek a megelőző számnév hangalakjához kapcsolódnak, hangtanilag harmonizálnak vele (*négyünk*, *húszunk*).

A fenti szerkezet mellett és egy olyan feltételezés ellen, miszerint a „birtokos” összetevő nem a *nekünk*, *nektek*, *nekik*, hanem a *mi* + *nekünk*, *ti* + *nektek*, *ő* + *nekik*, több empirikus érv is szól. Az egyik az alábbi b.-beli tartalmas mellérendelő szerkezet viselkedése. Ez maga nem lehet „birtokos” összetevő, mert a tagonkénti jegyeknek nem felel meg a birtokszó egyeztető végződése:

- (23) a. [Péter, Mari, Ibi és Vali], # [nekik] mind a négyük nyaral.
 b. *[Péternek, Marinak, Ibinek és Valinak] mind a négyük nyaral.

A mellérendelés tagjai személy/szám jegyeinek az összeegyeztetett értékét felveszi a birtokos pozíciójában levő rejtett névmás (pl. *nekik*), és ezzel van egyeztetve a számnevet követő birtokszó (*mind a négy-pro-ük*). A mellérendelés tagjainak eltérő személyjegyei a legfelső, többes számú közös értéket kapják, a fenti mechanizmus alapján:

- (24) [Péter, Mari, te meg én] [nekünk] mind a négyünk nyaral.

Az igei egyeztetés

Az ige mindig a „birtokszó” jegyeivel van egyeztetve, és soha nem a kimozgatott „birtokossal”. Ez a jelenség is a birtokos szerkezet mintájának érvényesülésére utal (a rejtett formájú névmásokat kisebb betűkkel jelölve):

(mi) (nekünk)	mind négy [pro]-ünk	hazaérkezett időben.
(ti) (nektek)	mind a négy [pro]-etek	hazaérkezett időben.
[Péter, Mari, Ibi és Vali] (nekik)	mind a négy [pro]-ük	hazaérkezett időben.
(ők) (nekik)	mind a négy [pro]-ük	hazaérkezett időben.
[Péter, Mari, te meg én] (nekünk)	mind a négy [pro]-ünk	hazaérkezett időben.

A kvantoros-számnévi szerkezet annyiban köti meg a módosítható főnévi/névmási kategória jegyeit, hogy azoknak <többes> jegyűeknek kell lenniük.

A kötőszó kettős funkciója és a kvantoros szerkezet

2.5. A mellérendelő kötőszó kettős funkcióját úgy értettük, hogy van egy „kvantorszerű” (<többesség> jegyet kiváltó) és egy „pronominális” (személyjegy-egyeztető) oldala. Bemutattuk, hogy a mellérendelő szerkezetben a kötőszó legalább egyszeri, nyílt formában való jelenléte – az *és/meg/vagy* típusú kötőszók esetében – grammatikalitási feltétel. A kötőszó hiánya rosszul formált szerkezetet eredményez:

- (25) a. *Te, én sétáltunk.
 b. *Te, ő sétáltak.
 c. *Én, ő sétáltunk.

A fenti rosszul formáltságot az okozza, hogy a mellérendelő kötőszói fejnek a funkciója a mellérendelt tagok eltérő személy jegyeinek összeegyeztetése. A kötőszó hiánya akkor nem okoz agrammatikusságot, ha ez a funkció nélküle is teljesül. Ez történik, mikor a mellérendelt tagok személy/szám jegyei összeegyeztet-

tetésének az értéke nyílt formában megjelenik az összefoglaló kvantoros-számneves szerkezet számnévi, illetve „birtokszó” tagján:

- (26) a. [A postás, a házmester, te, én] , # mind a négyen megijedtünk.
 b. [A postás, a házmester, te, én] , # mind a négyünk megijedt.
 c. [Terólad, énrólam a postásról, a házmesterről], # mind a négyünkről pletykálnak.
 d. *[A postás, a házmester, te, én] megijedtünk.
 e. *[A postás, a házmester, te, én] megijedt.
 f. *[Terólad, énrólam, a postásról, a házmesterről] pletykálnak.

Az a.–c. mondatokban az összefoglaló kvantoros szerkezet mintegy helyettesíti a mellérendelő kötőszói fej összeegyeztető funkcióit. Az összefoglaló kvantoros szerkezet visszautal a kvantifikált főnév értelmezhető személy/szám jegyeire (élő, 1., 2., 3. személy). Az a.-beli kvantoros-számneves szerkezet (*mind a négy-en*) alanyesetben álló, és <többesség> jegyű főnévi antecedensre/postcedensre utalhat. Az antecedens lehet egyes számú tagokból álló főnévi mellérendelés, amely mint szerkezet bír a <többesség> interpretálандó tulajdonságával. A b.-beli összefoglaló kvantoros szerkezet (*négy-pro-ünk*), a többesség jelölését és a mellérendelt tagok legfelső személyjegyének az értékét együttesen tartalmazza a főnévi egyeztető végződés révén. Az ige a „birtokszóval” van egyeztetve. A c.-ben a kvantoros szerkezet felveszi a mellérendelő szerkezet esetragját is. A három változatban közös, hogy a morfológiailag egyes számú tagokból álló mellérendelő szerkezet <többesség> jegye és <eset> jegye az összefoglaló kvantoros-számneves szerkezetben nyílt formában megjelenik az *-en/-an* végződés vagy a „birtokszó” többes egyeztető végződése és esetragja révén. Feltételezhető, hogy ezekben a szerkezetekben a kötőszó „hiánya” azért nem okoz rosszulformáltságot, mert az összeegyeztető funkcióit a kvantoros-számneves szerkezet összefoglaló tagja (*mind + a...*) és a számnévi taghoz kapcsolódó utáni nyílt egyeztető végzések (*a négy-en, ...a négy-pro-ünk, a négy-pro-ünkről*) együttesen elvégzik. A mellérendelő kötőszó két oldala közül a kvantorszerű oldal jelenik meg a *mind* összetevő révén, és a „pronominalis” oldal *a négy-en, négy-pro-ünk, négy-pro-ünkről* összetevők révén. Így a kötőszó kettős funkcióját tükrözik és azt egyszersmind ki is tudják váltani ezek a szerkezetek.

2.6. A koordinált tagok eltérő személyjegyeinek összeegyeztetése különösen erős formában aktiválja a <többes> jegyet. Ha a koordinált főnévi tagok között nincsen személyjegy-különbség, akkor a <többes> igei végződés opcionálisan jelenik meg a harmadik személyű, egyes számú végződéssel bíró tagok mellé-

rendelése mellett.⁶ Ez egyaránt megengedi az egyes számú és a többes számú egyeztető végződést is az igén. A többes szám inkább az összefoglaló olvasatot, az egyes szám pedig a disztributív olvasatot támogatja.⁷

- (27) a. A nagymama és a postás a járda szélén ült. (preferált olvasat: 'külön-külön')
- b. A nagymama és a postás a járda szélén ültek. (preferált olvasat: 'együtt')
- c. Te meg te szerzel ennivalót. (preferált olvasat: 'külön-külön')
- d. Te meg te szereztek ennivalót. (preferált olvasat: 'együtt')

A morfoszintaktikailag nem jelölt, szemantikai <többesség> jegy nem hoz létre többes egyeztetést az igén. A magyarban a számnévi módosítókkal bővített főnév egyes számú inflexiót kap, és koordinatív szerkezettel egyeztetett ige végződése is ilyen, feltéve, hogy a mellérendelt tagok személyjegye azonos. Ha a személyjegyek nem azonosak, akkor az igei egyeztetés többes számra vált (az ige ellipszisét a d. mondat esetében kizárva):⁸

⁶ Kálmán – Trón (2000) az egyes számban való egyeztetés lehetőségének különlegességére hívja fel a figyelmet. Úgy definiálják a határozottságbeli és a számbeli egyeztetést, mint aminek a esete a koordinált NP-kkel való egyeztetés. Az igealak és a koordinált NP között akkor áll fenn az egyeztetés, ha az egyeztetési reláció fennáll az igealak és a koordináció egyes tagjai között. A komplexebb egyeztetést visszavezetik az egyszerűbb alapesetre (Kálmán – Trón 2000: 49 – 55).

⁷ Vannak kvantorok, melyek a mellérendelésre vonatkoztatva csakis egyes számú főnévi-igei egyeztetést engednek meg. Ezek tipikusan disztributív interpretációjú kvantorok. De a mellérendelésre való vonatkoztatás mellett meg kell jelennie a koordinált tagok többes számú „legfelső” személy jegyének a kvantoros szerkezeten belül:

- a. Mindegyik**ünk**, te, én, meg ő hazaért időben. ('külön – külön')
- b. *Mindegyik (vendég): te én, meg ő hazaért**ünk** időben.
- c. Mindegyik (vendég): te én, meg ő hazaért időben. ('külön – külön')
- d. Mindegyik**ük**, [Péter, Mari, Ibi és Vali] hazaért időben. ('külön – külön')
- e. *Mindegyik [Péter, Mari, Ibi és Vali] hazaért időben.

Feltételezzük, hogy ha egy kvantoros szerkezet valamilyen (csak számbeli, vagy személy- és számbeli) egyeztető végződést tartalmaz, akkor a kvantoros szerkezetet nem lehet a mellérendelő szerkezetre vonatkoztatni anélkül, hogy a többes jel ne jelenne meg vagy a kvantoros szerkezetben vagy pedig az igén, miközben a mellérendelt tagok egyes számúak lehetnek. A <többesség > a mellérendelő szerkezet alapvető tulajdonsága, nem pedig a koordinált tagoké.

A *mindegyik* számára grammatikus a személyragos forma, de nem grammatikus az *-en/-an* végződésű forma. Ennek morfológiai okai is lehetnek. A *mind-egy-ik* szerkezetben az *a* helyett *egy*, a tövszámnév-*en/-an* helyett pedig sorszámnévi *-ik* végződés található:

mind + a + hárm-an	mind + a + hárm + unk
mind + egy +-ik	mind + egy-ik + ünk

⁸ A fókusz által határolt ige-ellipszis lehetővé teszi az egyes számú végződést, mivel az egyeztetés szigorúan lokális az egyes tagmondatokon belül: "*Csak három gyerek [bújt el a vihar elől], meg "én bújtam el a vihar elől* (Bánréti 2001).

- (28) a. (Három gyerek meg négy felnőtt) elbújt a vihar elől.
 b. *(Három gyerek meg négy felnőtt) elbújtak a vihar elől.
 c. (Három gyerek meg én) elbújtunk a vihar elől.

2.7. A mellérendelő szerkezet kiváltotta <többség> jegy megjelenését az igei inflexióban az is befolyásolja, hogy a mellérendelt alanyok a VP-ből való kimozzgatást megkívánó pozícióban vannak-e, vagy pedig a VP-n belül maradnak.⁹ É. Kiss (2002) modellje értelmében a topik jegy ellenőrzése a [Spec, TopP] pozícióba történő kimozzgatást váltja ki. Ez a látható szintaktikai mozzgatás a személy/szám egyeztetésre is hatással van. Az egyes szám 3. személyű alanyokat tartalmazó mellérendelésnek a topikba, a [Spec, TopP] pozícióba történő mozzgatása kiválthatja a többes számú igei inflexiót, de ha ugyanez a mellérendelő alanyi szerkezet a PredP-n belül „marad”, akkor a többes inflexió kérdéses elfogadhatóságú vagy nem grammatikus:

- (29) a. [_{Top} Kati és Béla] [_{PredP} elolvasták a könyvet].
 b. */? [_{PredP} Elolvasták (Kati és Béla) a könyvet].
 c. [_{PredP} Elolvasta (Kati és Béla) a könyvet].

A nyílt formájú, eltérő személyjegyű névmások kötelezően a legfelső közös jegy többes inflexióját váltják ki az igrén. Ez a [Spec, TopP] pozícióból grammatikusabb, mint a PredP szerkezetén belüli, posztverbális pozíció mellett:

- (30) a. [_{TopP} (Te meg ő)_k] [_{PredP} elolvastátok t_k a könyvet].
 b. ?? [_{PredP} Elolvastátok (te meg ő) a könyvet].

⁹ Itt É. Kiss (2002) modelljét követjük. Eszerint a magyar mondat szerkezet alapvetően Topik és Predikátum összetevőkből áll. Alapesetben egy topik összetevő referenciális és specifikus jegyű. A topik a mondat szerkezet TopP projekciójának specifikáló pozíciójához, a [Spec, TopP]-hez társul. A topikpozíció kitöltése látható, szintaktikai mozzgatással történik, amely megköt egy argumentumpozíciót a VP-én belül. A TopP projekció ismétlődhet. A minimális Predikátum a morfoszintaktikai projekciókkal kiterjesztett VP-t, és vagy az aspektuális frázist (AspP) tartalmazza, vagy olyan operátorszerkezetek alá van beágyazva, mint a fókusz és a kvantoros szerkezetek projekciói. A VP szerkezete az igrével kezdődik, amelyet az argumentumok szabad sorrendben követnek. A VP morfoszintaktikai fejekkel van kiterjesztve, mint a modalitás, időbeli, módbeli, tárgyi és alanyi egyeztetés. Mivel az alanyi és a tárgyi esetjegy a magyarban nem kötődik egy-egy invariáns szintaktikai pozícióhoz, ezért É. Kiss (2002) értelmében az esetjegy-ellenőrzés nem kíván meg látható szintaktikai mozzgatást. Az igrét és az inflexiók végződéseket a morfoszintaktikai kombináció (Merge) műveletei társítják egymáshoz (Bartos 1999). Számunkra most az a feltétel releváns, hogy a tárgyeset, illetve az alanyeset jegyének ellenőrzése nem a [Spec, AgrOP], illetve nem a [Spec, AgrP] pozíciókhoz van kapcsolva. Az alany esetjegyének ellenőrzése a [Spec, TenseP] pozícióban történik, de látható mozzgatás nélkül, vagyis a Logikai Forma szintjén „láthatatlanul”. Az alanynak tehát nem kell látható formában egy invariáns pozícióba mozzognia. Az alany – és a többi igei argumentum – csak akkor mozzoghat ki a VP-ből, ha topikalizált vagy ha operátormozzzgatás alá esik.

A b. mondat kérdésessége nemcsak abból adódik, hogy nyílt formájú névmás van az ige mögött, hanem a posztverbális mellérendelt alannyal való többes egyeztetés kérdéses elfogadhatóságából is. A tartalmas főnév és a névmás mellérendelése is kérdéses elfogadhatóságot eredményez:

- (31) a. [TopP (Péter meg te)_k] [PredP elolvastátok t_k a könyvet].
 b. */? [PredP Elolvastátok (Péter meg te) a könyvet].
 c. [PredP Elolvastátok pro a könyvet].

A mellérendelő szerkezetet domináló csomóponton megjelenő személy/szám jegy értékének tükröződése az igei inflexióban tehát attól is függ, hogy, az topik-ként egyeztetett, alanyi mellérendelés, vagy pedig a PredP-n belül maradt.¹⁰

A mellérendelt tárgyak személy jegyének egyeztetése az igei végződéssel

2.8. A magyarban az alanyi és a tárgyi mellérendelő szerkezetek egymástól eltérően viselkednek a <többesség> hatásának és a személy jegy egyeztetésének a tekintetében. A tárgyasetű főnévi szerkezetek mellérendelésekor a személy jegynek az igei inflexióval történő egyeztetése szigorúan lokális, az igehez legközelebb eső tárgy személyjegyét veszi figyelembe. Ellenkező esetben a szerkezet agrammatikus. Mivel tárggyal egyeztetett igei többes végződés nincsen, ezért lehetetlen olyan inflexió, amely a tárgyak eltérő személyjegyeit „összefoglalóan” plurális lenne. A (32) a. és c. csak lokálisan grammatikus egyeztetést tartalmaz, ez a második mellérendelt tagjukra már nem áll, ezt jelöli a második tag előtti ??? A b. és d. pedig lokálisan rosszul formált egyeztetést tartalmaz, ezt jelöli a *:

- (32) a. Én látlak téged és ??? magunkat.
 b. *Én látlak magunkat és téged.
 c. Én látom magunkat és ??? téged.
 d. *Én látom téged és magunkat.

Az „összefoglaló” inflexiós végződés megléte/hiánya önmagában morfoszintaktikai „véletlen” is lehet. Az viszont a magyarban szabály, hogy ahol létezik a tárgy nyelvtani személyével egyeztetett igei inflexió (-*lak*/*-lek*), ott – eltérő személyű tárgyak mellett is – az ige mindig az igével közvetlenül szomszédos taggal van egyeztetve, de a másik taggal már nem egyeztethető. (Elvileg lehetne olyan szabály, amely a tárgy eltérő nyelvtani személyére összefoglaló egyeztetést adna). Mivel nincsen lehetőség az összefoglaló egyeztetésre, ezért a fenti (32) a. és c.

¹⁰ Ez a jelenség az n-áris kötőszó által felvett egyeztető jegyekre vonatkozó következtetéseket tesz lehetővé. Ezeket részletesen bemutatjuk Bánréti (2003)-ban.

leírásában az ige ellipszisét kell feltételeznünk.¹¹ Az a. és c. szerkezete:

- (33) a. Én látlak téged és [~~látom~~] magunkat.
 b. Én látom magunkat és [~~látlak~~] téged.

Az eltérő értékű határozottság jegy a tárgyesetű főnévi szószerkezetek koordinációjában csak akkor alkothat jól formált szerkezetet, ha az igei egyeztető végződés semleges a határozottság tekintetében, például: *láttam*. Ekkor határozott és határozatlan jegyű NP-k is mellérendelhetők a kontrasztív topik pozícióban, amint Kálmán – Trón (2000: 44) bemutatja az alábbi (34)a. mondatban. Ehhez hozzátehetjük, hogy ugyanez érvényes az ige utáni pozíciókra is, a határozottság tekintetében semleges igei végződés mellett (vö. a b. mondattal):

- (34) a. (A fát és egy madarat) bezzeg láttam.
 b. Láttam (a fát és egy madarat).

Ha az igevégződés a határozottság tekintetében nem semleges, akkor a határozott és határozatlan tagokat koordináló tárgyi szerkezet rosszul formált vagy kérdéses elfogadhatóságú. Az alábbi (35)a. és c. mondatokban az igei végződés a „távolabbi” NP-tárgy határozottság jegyével egyezik, a b. és d. mondatokban pedig a „közelebbi” NP-tárgy határozottság jegyével egyezik. (A b.-nek és d.-nek az ige-ellipszist tartalmazó értelmezését kizárva):

- (35) a. *(Egy verset és a novellát) olvasok.
 b. ?*(A novellát és egy verset) olvasok
 c. *Olvasom (egy verset és a novellát).
 d. ?*Olvasom (a novellát és egy verset).¹²

¹¹ A lokális személyegyeztetésen kívül eső mellérendelt tag grammatikus mondatban rendszerint ellipszist valószínűsít. Például: *JANCSI ## [adott ajándékot Juliskának], meg ÉN adtam ajándékot Juliskának.*

¹² A b. és d. mondatok egy fokkal kevésbé tűnnek agrammatikusoknak, mint az a. és a c. Ha a mellérendelés eltérő jegyű tagjai közül az egyik tag lokálisan egyezik az igével, akkor az a reprezentáció grammatikus, amely a nem lokálisan egyeztetett összetevő után az ige ellipszisét tartalmazza. Ha az igét megelőzik a tárgyak, akkor a határozatlan–határozott sorrend a preferált a jól formált ige-ellipsziszhez, és az ellipszis előtt fókuszhangsúlyos tárgynak kell lennie l. az alábbi a., b., c., és d. mondatokat. Ha az antecedens mondatban az igét követik a tárgyak, akkor nincsen ilyen hatás, a határozott és a határozatlan jegyű tárgyak sorrendje szabad – ilyenek az alábbi e., f. mondatok. A szerkezet az ige ellipszisét mindig a lokálisan nem egyeztetett tárgy mellett tartalmazza:

- a. Csak egy "VERSET [~~olvasok~~] és a "NOVELLÁT olvasom.
 b. Csak egy "VERSET olvasok és a "NOVELLÁT [~~olvasom~~].
 c. ?* Csak a "NOVELLÁT [~~olvasom~~], és egy "VERSET olvasok.
 d. Csak a „NOVELLÁT olvasom, és egy "VERSET [~~olvasok~~].

A jegy-összeegyeztetés és a szintaktikai környezet

2.9. A kötőszói fej funkcionálása, legalábbis a magyarban, függ a morfoszintaktikai paradigmáktól. A koordinatív szerkezet melletti igén csak akkor lehetséges a személy, szám, határozottság stb. jegyek összeegyeztetése és a többesség jegy hozzáadása, ha van ezeket megjeleníteni tudó, „összefoglaló” jellegű igei inflexiós végződés. Ha ilyen „összefoglaló” igei inflexió nem létezik, akkor a koordinált tagokhoz egyenként kell hozzárendelni a lokális egyeztetést jelölő, toldalékolt igét. Ez az ige ismétlődését (ellipszisé), eredményezi, és a mellérendelő szószerkezet helyett mondat-mellérendelés jön létre. A releváns alternatíva kiválasztása tehát az elérhető morfoszintaktikai szabályoktól is függ.

A mellérendelt tagok nyelvtani jegyeinek összeegyeztetése interakcióban van a koordinatív szerkezet szintaktikai környezetével, és függ az esetjegyeiktől. Ha a szerkezet alany, akkor az alanyeset jegy mellett a személy/szám jegyek értékei relevánsak, ha a szerkezet az ige tárgya, akkor a tárgyeset mellett a határozottság jegy értéke a releváns, ha a szerkezet ragos határozó, akkor az esetjegyek a relevánsak. Természetesen egy-egy koordinálandó összetevőnek egyszerre lehet személy/szám jegye, határozottság jegye, és ragos eset jegye. De mindig csak az egyik jegyosztály vesz részt az összeegyeztetésben/egyesítésben, a szerkezet szintaktikai funkciójától függően.

Az alanyi mellérendelő szószerkezetben – az alanyeset mellett – a személy/szám jegyek összeegyeztetése releváns. Ekkor nincsen szerepe a határozottság jegyek egyezésének:

- (36) a. [A magas férfi és egy szőke nő] elkéstek a koncertről.
 b. [Egy néni meg én] egyedül voltunk a házban, amikor a földrengés megkezdődött.

A tárgyi mellérendelő szószerkezetben a tagok határozottság jegy értékének kell egyeznie. A def. és az indef. jegyek oppozíciót képeznek, ezért vagy minden mellérendelt tag határozott vagy minden tag határozatlan. A személy/szám jegyeknek itt nincsen közvetlen szerepük.

- (37) a. Látom [magamat, a gyereket és a házat].
 b. Látok [egy gyereket és egy házat].

Az ige második tagbéli ellipszisé most kizárva:¹³

e. Olvasok egy verset és a ”NOVELLÁT is [~~olvasom~~].

¹³ A szerkezet tagjait „szétválasztó”, előreható ellipszissel grammatikus:

a. Látok egy ”házat és [~~látom~~] a ”gyereket.

b. Látom a ”gyereket és [~~látok~~] egy ”házat.

- (38) a. *Látok [egy házat és a gyereket].
 b. *Látom [a gyereket és egy házat].

A személy/szám jegyek akkor relevánsak, mikor a határozott/határozatlan jegy értékét determinálják. Az 1. és a 2. személyű névmási tárgyak (*engem, téged, minket, titeket*) alanyi ragozást váltanak ki az igén. Ezek a kategóriák ugyan D-jegyűek (DP-k), de az 1. és a 2. személy jegyük miatt a határozatlan jegyű tárgyakéval azonos jegyegyeztetésekben vehetnek csak részt, alanyi ragozást váltanak ki.¹⁴ Az 1. és 2. személyű tárgyak csak határozatlan 3. személyű tárggyal koordinálhatók. A mellérendelésben összeegyeztetett tulajdonságuk tehát a határozottság jegy jelen nem léte. Az ige második tagbéli ellipsisét most is kizárva:

- (39) a. Látsz [engem és egy gyereket].
 b. *Látsz [engem és a gyereket].
 c. Látod [magadat és a gyereket].
 d. Látod [magatokat és a gyereket].
 e. *Látod [magadat és egy gyereket].
 f. *Látod [magatokat és egy gyereket].

Az alanyi/tárgyas igeragozás paradigmáiban kivételes eset a *-lak/-lek* igevégződés. Ez nem a határozottság jegy értékével egyeztet, hanem a személy jeggyel: csakis a 2. személyű tárgyak mellérendelését tartalmazó a. mondat grammatikus, de sem a b. mondat (határozott tárgy mellérendelése) sem a c. mondat (határozatlan tárgy mellérendelése) nem grammatikus. A személy jegy összeegyeztetésének a preferenciája azzal az ismert ténnyel magyarázható, hogy a *-lak/-lek* végződés egyes szám 1. személyű alanyt is megkíván, tehát egyszerre egyeztet az alany és a tárgy személy jegyével, és ez tükröződik a mellérendelés jólfornáltsági feltételeiben:

- (40) a. Látlak [téged és titeket].
 b. *Látlak [téged és a gyereket].
 c. *Látlak [téged és egy gyereket].

Amennyiben a mellérendelő szószerkezet határozó, a ragos esetben álló tagok koordinálásában nincsen szerepük sem a személy/szám jegyeknek sem a határozottság jegyeknek:

¹⁴ A jelenségre magyarázatot kínál Bartos (2000).

- (41) a. Hittem [egy szép mesében és az igazság győzelmében].
b. [Hivatalnokokkal, teveled, énvelem, és egy ismeretlen emberrel] tanácskozott a dékán.
c. [Tengeren meg egy folyón] zajlott a csata.

Összefoglalva a megfigyeléseket azt látjuk, hogy a mellérendelő szerkezet egészen az eset jegyétől (alany, tárgy, határozó stb.) függ, hogy melyek az egyezés/egyeztetés számára a releváns nyelvtani jegyek.

3. Nyílt és „rejtett” kötőszói fej

3.1. Az X-vonás elmélet keretében a mellérendelő szerkezet aszimmetrikus: az &P mellérendelő szerkezet feje maga a kötőszó: &, két tagból álló szerkezet esetén a kötőszói fej specifikálójában található az XP₁ és a kötőszói fej komplementumában az XP₂.

Munn (1993) korábban jellemzett javaslatában a B mellérendelő operátor kiterjesztését képező Boole algebrai szerkezet (BP) jobbról van csatolva a bal oldali NP₁-hez. Kayne (1994) kimutatja, hogy a nyelvekben az ilyen jobbról való csatolás tiltott művelet. Munn javaslatát Kayne az antiszimmetrikus szerkezetek modelljének keretében átalakította (Kayne 1994: 57–68). Eszerint a specifikáló-fej-bővítmény sorrend univerzalitásának feltételezése alapján az NP-mellérendelésekben az NP₁ valójában a &⁰ kötőszói fej által determinált szerkezetnek a specifikáló tagja. Amennyiben kettőnél több tagú a szerkezet, akkor XP₁ és XP₂ egyaránt specifikáló pozíciójú tagok, és az XP₃ pedig bővítmény (komplementum) lesz. Az XP₁, XP₂ bal oldalról történő csatolással kerül a szerkezetbe. A specifikáló bal oldalról történő csatolását egy rejtett, (hangalakkal nem bíró) &⁰ fej engedélyezi, amelynek kategóriája megegyezik a nyílt mellérendelő kötőszói fej kategóriájával. Azt a hipotézist, miszerint a mellérendelő szerkezet a kötőszó kiterjesztése, ki lehet fejezni olyan szerkezettel, amely a nyílt kötőszói fejet és annak rejtett formájú másolatait tartalmazza. Az X-vonás elméletben tehát a specifikáló-fej-bővítmény felépítésű, aszimmetrikus struktúrához jutnak, például Zoerner (1996). Az alábbi ágrajz háromtagú mellérendelő szerkezetet ábrázol, melyben a &⁰ kötőszó fonetikailag testes formában a legelső pozícióban jelenik meg. Az XP₁ és XP₂ közti mellérendelő viszony miatt a kötőszónak egy másolatát feltételezzük a felső pozícióban:

- (46) a. A kutya, a kecske, a tehén meg a ló (szaladni kezdtek)
 b. A kutya, a kecske és a tehén meg a ló (szaladni kezdtek)

Ugyanazon kötőszói fejnek nyílt formában való többszörös ismétlődését kiválthatja a diskurzuskörnyezet. Ennek hatására valamennyi mellérendelt tag bal perifériája opcionálisan kitölthető nyílt fonetikai formájú kötőszóval. Zoerner (1996) szerint a diskurzusfeltételek felülírják a nyílt mozgatásnak a Logikai Formára való elhasztását, és ez esetben a kötőszók nyílt ismétlődését PF-szintű emelésnek lehet tulajdonítani, vagy pedig a kötőszói fej többszöri generálását kell feltételezni. Ekkor a másolatok minden pozícióban nyílt fonetikai formában jelennek meg. A legszélső bal oldali periférián található kötőszó már kifejezetten diskurzusépítő funkciót teljesíthet. A (46) példáit tovább folytatva:

- (47) a. A kutya és a kecske és a tehén meg a ló (szaladni kezdtek)
 b. [És (a kutya és a kecske és a tehén meg a ló) (szaladni kezdtek)]

A kettőnél több tagú, főnévi mellérendelő szó szerkezetek közül az grammatikus, amelyben a jobb szélső mellérendelt tag előtt van kötőszó.¹⁵ Nem grammatikus a kötőszó nélküli szerkezet (a.), és nem grammatikusak azok sem, melyekben a kötőszó nem a legutolsó mellérendelt tag előtt van (b., c).

- (48) a. *(A "hőfokot, a "nyomást, az "energiafelhasználást, a "teljesítményt) mérték meg.
 b. *(A "hőfokot vagy a "nyomást, az "energiafelhasználást, a "teljesítményt) mérték meg.
 c. (A "hőfokot, a "nyomást, az "energiafelhasználást, vagy a "teljesítményt) mérték meg.

Van egy további feltétel (sztenderd, nem emfatikus intonáció mellett): valamennyi mellérendelt tag előtt szünetet kell tartani. Az utolsó főnévi szerkezetnél a szünetnek a kötőszó előtt kell lennie, a kötőszós tagot egyetlen fonológiai frázisként elhatárolva (a # ismét szünetet jelöl):

- (49) a. (A "hőfokot, # a "nyomást, # az "energiafelhasználást, # és a "teljesítményt) mérték meg.
 b. ?? (A "hőfokot, # a "nyomást, # az "energiafelhasználást, és # a "teljesítményt) mérték meg.

¹⁵ Visszatérünk a nem főnévi szerkezetekre, valamint az olyan különleges esetekre, melyekben koreferens főnévi szerkezetek vannak koordinálva, például: *(Az uramat, a parancsolómat, a kenyéradó gazdámat) követem.*

A b. mutatja, hogy a kötőszó és az utolsó tag között nem lehet szünet, hanem őket együttesen különíti el a szünet a megelőző főnévi csoportoktól.

Az alábbi adatok arra utalnak, hogy a szerkezetben minden szünetpozícióban olyan hangalak nélküli, rejtett kötőszó van, amely az utolsó tag előtti, hangalakkal bíró kötőszóéval azonos interpretációjú. Ha például a mellérendelő szerkezet utolsó összetevője # vagy NP formájú és más kötőszó nincsen, akkor az egész szerkezetet, a kötőszóval nem jelölt összetevőket is beleértve a *vagy* által implikált megengedő diszjunkcióként kell interpretálni:¹⁶

- (50) (A "hőmérsékletet, # a "nyomást, # az "energiafelhasználást # vagy a "teljesítményt) mérték meg, nem tudom pontosan, hogy melyiket, lehet, hogy többet is.

A fentivel azonos jelentésű szerkezetet nyerünk, ha a mellérendelt tagok előtti valamennyi szünet helyére a megengedő *vagy*-ot tesszük:

- (51) (A "hőmérsékletet # vagy a "nyomást # vagy az "energiafelhasználást # vagy a "teljesítményt) mérték meg, nem tudom pontosan, hogy melyiket, lehet, hogy többet is.

A szünetek tehát a jobb szélső kötőszóval azonos értelmezési instrukciót hordoznak, itt azt, hogy „megengedő diszjunkció”.

Ha egy mellérendelő szerkezetben több különböző kötőszó is van, és valamely kötőszó előtt nincsen szünet, de egy másik kötőszó előtt van, akkor a szünettel jelölt kötőszó szerkezetileg domináns, és összetevős tagokként veszi fel a szünettel nem jelölt kötőszók által képzett részszerkezeteket:

- (52) a. Péterről, # Mariról, # és (Jánosról vagy Annáról) hallottam.
 b. (Péterről és Mariról) # és (Jánosról vagy Annáról) hallottam
 c. A székeket # a polcokat # vagy (az asztalokat és a szőnyeget) fogják lerakni.
 d. (A székeket vagy a polcokat) # vagy (az asztalokat és a szőnyeget) fogják lerakni
 e. ?/* (Péterről és Mariról) # (Jánosról vagy Annáról) hallottam.
 f. ?/* (A székeket vagy a polcokat) # (az asztalokat és a szőnyeget) fogják lerakni.

A fenti a. és b. mondat: konjunkciók, melyeknek a harmadik tagja diszjunkcióból áll. A c. és d. mondatok: diszjunkciók, melyeknek harmadik tagja konjunk-

¹⁶ A következőkben a Bánréti 1992-ben leírt megfigyeléseinket kiterjesztjük és újraértelmezzük.

cióból áll. Az a.–d. mondatokban egyaránt az a kötőszó határozza meg az interpretációt, amely előtt a szünet van, és amely a tőle jobbra álló főnévi csoporttal alkot fonológiai frázist. A jobb szélső főnévi csoport maga is koordinatív szerkezet, de „kifelé” egyetlen összetevőként egy másik mellérendelés tagjaként viselkedik, mert az ő „belső” kötőszójához képest domináns az előtte levő, szünettel határolt kötőszó. Így továbbra is érvényesnek tarthatjuk azt, hogy a szerkezet egészét determináló kötőszó az utolsó főnévi csoporttal alkot összetevőt.

Az e., f. mondatokat illetően megoszlott az anyanyelvi informánsok véleménye. Voltak, akik kérdéses elfogadhatóságú mondatnak tartották őket, és voltak, akik rosszul formáltaknak. Ezekben a mondatokban közös, hogy nincs bennük olyan nyílt kötőszó, mely előtt szünet lenne. Csak nyílt kötőszó nélküli tag előtt van szünet. De a mellérendelt tagok közti szünetek csak akkor működnek rejtett kötőszóként, ha a szerkezetben jelen van egy olyan „jobb szélső” nyílt kötőszó, mely előtt szintén szünet van. Ekkor ez a nyílt kötőszó determinálja a mellérendelő szerkezet vagy részszerkezet típusát, és ennek a kötőszónak a típusát hordozzák a hangalakkal nem bíró, rejtett kötőszók. Ezek sora jobbról balra haladva a következő, szünettel bevezetett nyílt kötőszó által meghatározott tartományig terjed.

Az e. és f. mondatokra adott grammatikalitási ítéletek abban megegyeztek, hogy ha bármelyik kötőszó előtt szünetet tartunk, akkor jól formált szerkezetet kapunk. Például kéttagú diszjunkció, melynek a második összetevője háromtagú konjunkció:

- (53) A székeket # vagy (a polcokat, az asztalokat és a szőnyeget) fogják lerakni.

A megfigyelések összefoglalása

(i) A magyarban a kettőnél több tagú mellérendelésben a nyílt kötőszó az utolsó összetevő bal periferiájára (az utolsó XP elé) kerül. Csak ennek a teljesülése után tételezhetők fel a kötőszó rejtett másolatai vagy lehet jelen más típusú nyílt kötőszó. A nyílt kötőszó a tőle jobbra álló összetevővel fonológiai frázist alkot.

(ii) Több különböző kötőszó esetén az dominálja a szerkezetet, amelyet szünet választ el a megelőző összetevősorozattól. Az ezen kötőszótól jobbra álló összetevő lesz az interpretáció tekintetében domináns típusú mellérendelés utolsó tagja, tekintet nélkül belső komplexitására. A mellérendelő szerkezet feje a kötőszó.

(iii) A rejtett kötőszók a nyílt kötőszó interpretációját hordozzák.

3.3. A fenti megfigyelések összhangban állnak Kayne (1994), Zoerner (1996) vázolt javaslataival a kötőszói fej nyílt és rejtett előfordulásairól. Eszerint egy n -tagú mellérendelő szó szerkezetben maximálisan $n-1$ számú kötőszói fej lehet, és

maximálisan $n-2$ számú rejtett formájú kötőszói fej lehet. A mellérendelő szerkezet tagjai a kötőszói fejeknek (&) a projekciói:

$$(54) \quad [\&P \text{ XP}_1 [\&' \&^0 [\&P \text{ XP}_2 \dots [\&' \&^0 [\&P \text{ XP}_{n-1} [\&' \&^0 \text{ XP}_n]]]] \dots]]$$

Ekkor a mellérendelő kötőszó először a tőle jobbra álló taggal formál konstituentst, majd az így létrejött összetevő kerül szerkezeti viszonyba a megelőző mellérendelt taggal. A mellérendelt tagok jegyeit a fej összegegyezteteti. Például egy négytagú DP mellérendelés ezt a képet mutathatja, ha a mellérendelő kötőszó csak egyszer, az utolsó tag előtt van nyílt formában ($\&^0$ = rejtett /fonetikailag üres kötőszói fej):

$$(55) \quad [\&P \text{ Mari } [\&' \&^0 [\&P \text{ Péter } [\&' \&^0 [\&P \text{ Tibi } [\&' \text{ és } \text{Erzsi }]]]]]]$$

Amennyiben a hangalakok beillesztése nem marad el, akkor az *és* fonetikai formájának a mellérendelő szerkezet valamennyi fej pozíciójába történő PF-szintű beillesztése megy végbe:

$$(56) \quad [\&P \text{ Mari } [\&' \text{ és } [\&P \text{ Péter } [\&' \text{ és } [\&P \text{ Tibi } [\&' \text{ és } \text{Erzsi }]]]]]]$$

A fentieknek két megszorítást kell kielégíteniük. (i) A magyarban kötelező, hogy a legelső pozícióban nyílt formájú kötőszó legyen, vö. a. mondat. (ii). A rejtett kötőszók által képezett tartománynak folyamatosnak kell lennie, az nem szakítható meg: b. mondat:

$$(57) \text{ a. } * [\&P \text{ Mari } [\&' \text{ és } [\text{Péter } [\&' \&^0 [\text{Tibi } [\&' \&^0 \text{Erzsi }]]]]]]$$

$$\text{b. } * [\&P \text{ Mari } [\&' \&^0 [\text{Péter } [\&' \text{ és } [\text{Tibi } [\&' \&^0 \text{Ica } [\&' \text{ és } \text{Erzsi }]]]]]]]]$$

Az alábbi, (58)-beli szerkezet nem mond ellent az eddigieknek, mert az összetevő mellérendelésekben a kötőszók a szerkezeten belüli alsó pozícióban vannak. A szerkezet egésze konjunkcióként interpretálendő, amit a legelső pozícióban levő *és* valamint indexű másolata biztosít, vagyis a $\underline{\&}_c^0$ interpretációja megegyezik az *és*-sel:

$$(58) \quad [\&P [\&P \text{ Mari és Péter }] [\# \&' \underline{\&}_c^0 [\&P [\&P \text{ Tibi vagy Ica}] [\# \&' \underline{\&}_c \text{Erzsi }]]]]$$

A „bal oldali” (*Mari és Péter*) mellérendelés keretén belül az *és* kötőszó az „első” pozícióban van, a felsorolás második tagjában (*Tibi vagy Ica*) a *vagy* úgyszintén. Az egész szerkezet konjunkcióként interpretálendő, melynek a jobb szélső, végső *és* a feje. Ez a domináns kötőszó, melyet szünet előz meg. Ennek a kötőszónak az interpretációját hordozza a $\underline{\&}^0$, mely előtt szintén szünet van.

A szerkezet tehát aszimmetrikus jellegű, és benne a specifikáló tagok száma növelhető. Egyúttal a szerkezet „sokfejű” lehet: a kötőszói fej nyílt formája mellett annak másolatait is tartalmazhatja.

4. A kötőszók aszimmetrikus megoszlása: az n-áris és a bináris kötőszók

4.1. A mellérendelő kötőszók két alapvető osztályát különböztetjük meg: az n-áris és a bináris kötőszókét. A kötőszók megoszlása abban az értelemben aszimmetrikus, hogy amíg a bináris kötőszók a nyelvtani kategóriák közül csak egy körülhatárolható készletnek a tagjait képesek koordinálni, addig az n-áris kötőszók minden mellérendelhető kategóriára alkalmazhatók – azokra is, amelyekre a bináris kötőszók is, és azokra is, amelyekre a binárisok nem.

Az n-áris kötőszó elvileg bármennyi tagot koordinálhat és bármilyen mellérendelhető nyelvtani kategóriára alkalmazható. A mellérendelt kategóriák lehetnek teljes mondatok és lehetnek a mondat összetevős struktúrájának szó szerkezeti kategóriái. N-áris kötőszó például az *és*, *meg*, *vagy*, *illetve*. Az (59) a.–k. mondatokban a zárójelekkel közrefogott részek a mellérendelő szerkezetek:

- (59) a. (Az oroszlánt és a farkast vagy a tigrist, meg a vaddisznót és a párducot) zárták be a ketrecbe.
 b. (A jó humorú nyelvészek, a sovány kémikusok és a nagyétkű filozófusok) ritkák.
 c. Péter áradozott (az új portásról és arról az emberről, aki megjavította a tévét).
 d. A (kissé pocakos, halkán szuszogó és eléggé falánk) víziló megette a tavirózsát.
 e. Vali (halkan, lassan, azaz óvatosan) nyitotta ki az ajtót.
 f. Tibor milliomosként (járkál, szónokol és szórja a pénzt).
 g. Mari (lókötőnek és szerencselovagnak) tartotta Jánost.
 h. A macska (az asztal alatt vagy a szekrény mögött) nyávogott.
 i. (Ma vagy holnap vagy holnapután) megtartjuk az esküvőt.
 j. Az asztal (előtt, alatt és mögött) ajándékok voltak.
 k. Péter egész nap (ki és be és föl és le) rohangált.

4.2. A bináris kötőszó olyan funktor, amely mindig kétargumentumú relációt jelez, tehát csak két tag mellérendelésére alkalmazható (a két mellérendelt tag mindegyike nyelvtani szempontból tetszőlegesen komplex lehet). Bináris kötőszók például: *de*, *azonban*, *viszont*, *ezért*, *tehát*, *holott*, *ugyanis*, *mégis*.

A bináris kötőszók nyelvi jelentései olyan konvencionális implikációk, amelyek a beszélőnek a mellérendelt tagmondatokbeli állítások viszonyára vonatkozó, meghatározott típusú felfogásait, elvárásait jelölik meg.¹⁷ A bináris kötő-

¹⁷ A bináris kötőszók nyelvi jelentése valamilyen konvencionális implikáció. Ez olyan követ-

szók egy része, történeti kialakulásuk lenyomataként, még ma is többé-kevésbé transzparens morfológiai szerkezettel rendelkezik. Ez a morfológiai szerkezet ugyan elhomályosult, de érzékelhető. Két elemből áll: egy 'névmási/határozószói elem + rag' konstrukcióját mutatja:

- (60) ez + ért, e + miatt, te + hát, ellen + ben, az + on + ban, visz + ont, hol + ott, ugyan + is, még + is

Vannak továbbá összetett kötőszói kifejezések, melyek ugyancsak tartalmaznak egy ragos névmási elemet + egy ragos relációnevet. Az utóbbi a lexikai fej:

- (61) ennek + ellenére, ezzel + szemben, ennek + következtében, ennek + eredményeként

Az összetett kötőszói kifejezések – az aktuális kontextustól is függően – ekvivalensei vagy parafrázisai lehetnek az egymorfémás kötőszavaknak is. Az összetett kötőszói kifejezésben a ragos névmás (*ennek, ezzel* stb.) az öt közvetlen megelőző szintaktikai kategóriára mint antecedensére utal vissza. Az antecedens által kötött névmásnak a relációnév (...*ellenére, ...következtében, ...eredményeként*, stb.) jelentésével alkotott kompozíciójától függ, hogy mely egymorfémás kötőszóval lehetséges az ekvivalencia.

A bináris kötőszók tehát két tag mellérendelésére alkalmazhatók. A koordinált egységek predikátumok, predikátumok szerkezeti kiterjesztései vagy 'predikatív' összetevők lehetnek.¹⁸ A bináris kötőszókkal mellérendelhetők a teljes mondatok, az igei szerkezetek, a predikatív vonzatok és predikatív szabad bővítmények¹⁹, a predikátumhatározók, igei határozók és a főnevek jelzői módosítói. Néhány példa a bináris kötőszókra:

- (62) a. A csimpánz (eszközöket használ, ugyanis intelligenciával rendelkezik).
 b. Tatjana (megírta a levelet, azonban eltette a fiókba).
 c. Ödön (halkan viszont nagyon hatásosan) beszélt.
 d. A táblát (pirosra tehát rikító színűre) festette.

kezményreláció, mely nem érinti a mondat igazságfeltételeit, és nem azonos a pragmatikus előfeltevésekkel sem, mert nem a kontextusból következik. Ellenkezőleg, a mondatban jelen lévő lexikai egységek nyelvi jelentéséhez tartozik, ezáltal a bináris kötőszók nyelvi jelentéséhez. Ezek a beszélőnek a tagmondatokban leírt tényállásokra vonatkozó felfogását jelölik vö. Grice (1975), Karttunen – Peters (1979).

¹⁸ Visszatérünk a koreferens főnévi szerkezetek koordinációjára pl. (*A kenyéradó gazdát, tehát az uramat*) követem. Amennyiben a főnevek predikatív elemek, akkor bináris kötőszóval grammatikus a mellérendelés: *János tanár, tehát köztisztviselő. Péter színész, viszont úriember*. Ez összhangban van fenti javaslatunkkal.

¹⁹ A predikatív vonzatokra és predikatív szabad bővítményekre lásd: Komlósy 1992: 445–470.

- e. Mari (alaposan mégis boszorkányos gyorsasággal) dolgozott.
- f. A hajó (lassan, de biztosan) beért a kikötőbe,
- g. Béla (részegen ezért akadozva) szólt hozzá.
- h. Az (alacsony viszont jóképű) filmsztár sok rajongót vonzott.
- i. A (mesterségesen hizlalt tehát súlyos) sertéseket szállító vagonokat megerősítették.

Kettőnél több mellérendelő tagot tartalmazó szerkezet egynél több bináris kötőszót kíván meg. A kötőszók mindegyike két argumentumot kíván:

- (63) a. (Tatjana megírta a levelét, de [eltette a fiókba], ugyanis megőrizte).
- b. A hajó (lassan, de [biztosan], viszont (nagy késéssel], tehát nem a menetrend szerint) ért be a kikötőbe.
- c. A (mesterségesen hizlalt, tehát [túlsúlyos], ezért eladhatatlan] sertések örökké élnek.

Mivel a bináris kötőszók által mellérendelt tagok csak *predikatívok* lehetnek, ezért bináris kötőszó DP kategóriájú főnévi szerkezetekből nem hozhat létre grammatikus főnévi mellérendelő szerkezetet:

Az (64) tagjainak nem predikatív funkcióban való használatát feltételezve:²⁰

- (64) a. *Péter de Mari
- b. *óra tehát ceruza
- c. *Imre bácsi de a villanyszerelő
- d. *a híres orvos tehát az ápolónő
- e. *a televízió programja ugyanis a rádióműsor
- f. *egy vitorlás hajó holott egy motorcsónak

Az n-áris kötőszók (*és, meg, valamint, vagy*) bármely mellérendelhető egységre alkalmazhatók, többek között a főnévi szerkezetekre is:

- (65) a. Péter vagy Mari
- b. óra és ceruza
- c. Imre bácsi meg a villanyszerelő

²⁰ Ezt a megkötést azért kell tenni, mert a pusztá főnevek predikatív elemekként mellérendelhetők bináris kötőszókkal. Ekkor az *Ez itt ceruza tehát óra* mondat szemantikailag értelmetlen, ezért ilyesfajta példákra gondolunk: *Ez itt ceruza tehát írószerszám. Az ott óra tehát érték. Az n-áris kötőszókkal viszont erősen kérdésesek akkor, ha a pusztá főnevek mint predikatív elemek ugyanazon szubjektumnak a predikátumai: ??Ez itt (ceruza és írószerszám). ?? Az ott (óra és érték). A pusztá főnevek szintaktikai alanyként jól formált mellérendelést képeznek: (Óra és ceruza) volt az asztalon.*

- d. a híres orvos és az ápolónő
- e. a televízió programja meg a rádióműsor
- f. egy vitorlás hajó valamint egy motorcsónak

A társalgásszervező, pragmatikai funkciókat (mint például az önkorrekció, pontosítás) megvalósító kötőszók megjelenhetnek főnévi szerkezetek között. Ilyenek például a *vagyis*, *azaz*, *tudniillik*. Ekkor nem sztenderd mellérendelő szerkezetek keletkeznek, ezt az igei inflexióval való, megváltozott egyeztetés mutatja. Amíg az eltérő személyjegyű főnévi szerkezetek n-áris kötőszóval történő mellérendelése többes számú, és a „legfelső” releváns személy jegyű igei inflexiót váltja ki (alább az a. mondat), addig ez a szabály nem működik az önkorrekció, pontosítás stb. esetében: vö. az alábbi b. és c. mondattal. Ekkor a „bal oldali” NP a módosított alaptag, ennek a „jobb oldali” NP a posztmodifikáns és koreferens bővítője. Az igei inflexió kötelezően egyes számú, és csakis a módosított NP alaptag személy jegye jelenhet meg az igei egyeztető végződésben (b. és c. mondatok):

- (66) a. (Én meg a koronatanú) megjelent**ünk** a bíróságon.
- b. Én, vagyis a koronatanú, megjelent**em** a bíróságon.
azaz
tehát
tudniillik
- c. *(Én vagyis a koronatanú) megjelent**ünk** a bíróságon.
azaz
tehát
tudniillik

A kijelentések megszakítását és az azt követő újrakezdésüket jelölő kötőszók pragmatikai funkciója közvetlenül nem tartozik a jelen leíráshoz²¹:

²¹ Az önkorrekcióra, a megerősítésre és más társalgásszervezési funkciókban használt kötőszók – a *vagyis*, *azaz* – szerepével rokon lehet a *tehát* egy másodlagos funkciója. Ez látható a hántolás „tagadott új fókusz” mintájában:

(i) János szilveszterkor MARINAK vett virágot, vagyis NEM Erzsinek [~~vett virágot szilveszterkor János~~].
tehát
azaz

A *tehát* esetében ez másodlagos funkció, amely lényegesen eltér az alapfunkciótól. A *tehát* alapjelentése egy konvencionális implikáció: a beszélő felfogása szerint az első tagmondatban leírt tényből következtetni lehet a másodikban leírtra. Ha a tagmondatok jelentése csak a következtető viszonyt támogatja, akkor a *vagyis*, *azaz* nem grammatikus, csak a *tehát*. Amennyiben rögzítjük azt az interpretációt, miszerint a beszélő felfogása olyan, hogy János viselkedéséből következtet Mari hallgatására, akkor ilyen feltétel mellett a *vagyis*, *azaz* már agrammatikus. Ezt mutatja az (ii).

- (67) Én...ő...hm, illetve a koronatanú megjelent-Ø a bíróságon.
 vagyis
 ?? azaz
 ?? tehát

5. A jegy-összeegyeztetés és a nyílt kötőszói fej jelenléte

5.1. Azok a kategóriák, amelyek bináris kötőszókkal mellérendelhetők, n-áris kötőszóval is koordinálhatók. Ez fordítva nem igaz: vannak csakis n-áris kötőszóval mellérendelhető kategóriák, melyekben a bináris kötőszók nem grammatikusak.

A bináris kötőszókkal grammatikus mellérendelések olyan kategóriákból állnak, melyek nem forrásai az igei inflexión megnyilvánuló nyelvtani jegyegyeztetésnek, hanem vagy hordozói, elszenvetői (a predikátumok projekcióiból alkotott mellérendelések, pl. mondatok, toldalékolt igék), vagy pedig – a magyarban – nincsenek ilyen releváns jegyeik (predikatív vonzatok, predikatív szabad bővítmények, főnevek jelzői, predikátumhatározók). A bináris kötőszóval mellérendelhető kategóriák megengedik a nyílt formájú kötőszó teljes elmaradását, szemben a csakis n-áris kötőszóval koordinálható kategóriákkal. Így a bináris kötőszókkal koordinálható mondatok mellérendelésében elmaradhat a nyílt kötőszó, akkor is, ha a mellérendelés csak két tagból áll:

- (68) a. A nagymama megjött, Ibi örült.
 b. Egy vitorlás úszik a part felé, az öregúr gyanakszik.

A fenti tagmondatok között elvileg bármilyen kötőszó lehetne, akár bináris, akár n-áris.

Elliptikus mondatok mellérendelése is nélkülözhetik a nyílt formájú kötőszót:

- (69) a. Mindnyájan elutaztunk: én Londonba [~~utaztam~~], ő Párizsba [~~utazott~~].
 b. Ő kávét ivott, én kakaót [~~ittam~~]

Alább nyílt formájú kötőszó nélkül megismételjük a bináris kötőszavakat tartalmazó korábbi példáinkat:

- (70) a. A csimpánz (eszközöket használ, intelligenciával rendelkezik).

(ii) János SÉRTŐ módon viselkedett, tehát Mari HALLGATOTT.

* vagyis

* azaz

- b. Tatjana (megírta a levelet, eltette a fiókba).
- c. Ödön (halkan, nagyon hatásosan) beszélt.
- d. A táblát (pirosra, rikító színűre) festette.
- e. Mari (alaposan, boszorkányos gyorsasággal) dolgozott.
- f. A hajó (lassan, biztosan) beért a kikötőbe,
- g. Pista (részegen, akadozva) szólt hozzá.
- h. Az (alacsony, jóképű) filmsztár sok rajongót vonzott.
- i. A (mesterségesen hizlalt, súlyos) sertéseket szállító vagonokat megerősítették.

Az a.–i. mondatok mindegyike grammatikus nyílt formájú bináris (vagy n-áris) kötőszó nélkül is, bár interpretációjuk – a kötőszós változathoz képest – módosulhat.

5.2. Az igei inflexióval egyeztetendő, személy/szám/határozottság jegyeket hordozó, főnévi szószerkezetek nem engedik meg a nyílt formájú kötőszó teljes hiányát. Rejtett formájú kötőszó csak akkor lehet bennük, ha van egy nyílt formájú n-áris kötőszói fej a szerkezet „legalsó” pozíciójában, és csak a „magasabb” pozíciókban lehet rejtett formájú kötőszó:

- (71) a. *A nagymama, Ibi nevettek.
- b. A nagymama és Ibi nevettek.
- c. A nagymama, Ibi és Miklós nevettek.
- d. *Te, én, nyaralunk.
- e. Te meg én nyaralunk.
- f. Te, én, meg a kutya nyaralunk.
- g. *Láttam a fát, egy madarat.
- h. Láttam a fát és egy madarat.
- i. Láttam a fát, egy madarat és egy rohanó vizslát.
- j. *Láttad magatokat, a gyereket.
- k. Láttad magatokat meg a gyereket.
- l. Láttad magatokat, a gyereket, meg a világítótornyot.

A (71)-beli kategóriákat csakis n-áris kötőszókkal lehet koordinálni. A szerkezet tagjai az igei inflexión megjelenő, összeegyeztetett személy/szám/határozottság jegyeket tartalmaznak. Az ilyen szerkezetekben grammatikalitási feltétel legalább egy nyílt formájú mellérendelő kötőszó jelenléte.

Ha koreferens főneveket koordinálunk, akkor – a főnévi mellérendelésnél egyébként mindig lehetséges – többes számú igei egyeztető végződés nem gram-

matikus, és rosszul formált az n-áris kötőszós változat is. Viszont ekkor grammatikus a kötőszó nélküli és a bináris kötőszós változat. A koreferenciát tartalmazó interpretáció mellett:²²

- (72) a. A kenyéradó gazdám, az uram, a parancsolóm érkezett.
 b. *A kenyéradó gazdám és az uram meg a parancsolóm érkeztek.
 c. A kenyéradó gazdám, ezért az uram, tehát a parancsolóm érkezett.

Az. a. és c. mondatban a birtokot (*a kenyéradó gazdám, az uram, a parancsolóm*) megjelölő, koreferens birtokszavak a predikatív elemekhez hasonlóan viselkednek. Ha ugyanezek az egységek mellérendelt predikátumok összetevői, mint a (73)-ban, akkor a személy/szám stb. jegyeik nem relevánsak, és a (72) b. mondatbeli kötőszóhasználat grammatikus lesz.:

- (73) a. Te (a kenyéradó gazdám, az uram, a parancsolóm) vagy.
 b. ! Te (a kenyéradó gazdám és az uram meg a parancsolóm) vagy.
 c. Te (a kenyéradó gazdám, ezért az uram, tehát a parancsolóm) vagy.

6. Összefoglalás: az n-áris és a bináris kötőszók funkciói közti különbségek

N-áris kötőszók

(i) A csakis n-áris kötőszókkal mellérendelhető kategóriák azok, amelyeknek a személy/szám/határozottság jegyeit lokálisan egyeztetni kell az igei inflexióval (*NP és/meg/vagy NP*),

(ii) A kapcsolható tagok száma nyelvtanilag nem korlátozott.

(iii) Létezik rejtett (hangalak nélküli) n-áris kötőszó. Ez a kettőnél több tagú mellérendelések tagjai között van, kivéve az utolsó tagot.

(iv) A kötőszó lexikális kategóriaként majdnem „üres”, nem jelent valamilyen specifikus tartalmat (a konjunkció, illetve a diszjunkció feltételein kívül). Grammatikalitási feltétel legalább egy nyílt fonetikai formájú n-áris kötőszó jelenléte. A koordinált tagok képezte szerkezet jelentése a <többség> jegyet tartalmazza.

(v) Az n-áris mellérendelő kötőszó, mint *fej*, a szerkezet szintaktikai funkciójától függően választja ki az összeegyeztetendő nyelvtani jegyet: az alanyesetű, a tárgyesetű, illetve a határozói esetű mellérendelt tagoknak az alanyi/tárgyi/határozói szintaktikai funkció szempontjából releváns jegyeit egyezteteti össze, illetve egyesíti. Ennek eredménye jelenik meg a mellérendelő szerkezetet közvetlenül domináló csomóponttal egyeztetett igei inflexión.

²² Az adatot Siptár Péternek köszönöm.

(vi) Ha a mellérendelt tagok releváns nyelvtani jegyei nem főnévi jegyek (nincsen saját személy/szám, határozottság, eset jegyük), hanem „predikatív” jegyűek (lásd alább) akkor az n-áris kötőszó a konjunkciót, illetve a diszjunkciót kielégítő interpretációnak a feltétele, de nem teljesít jegy-összeegyeztető funkciót, és nem is ró ki jegyeket a koordinált tagokra. A kötőszó jelenléte ekkor nem jólformáltsági feltétel, a szerkezetből történő elhagyása megváltoztathatja a szerkezet interpretációját, de nem teszi rosszul formálttá. A szóban forgó nyelvtani kategóriák pontosan azok a kategóriák, melyek a bináris kötőszókkal is mellérendelhetők.

Bináris kötőszók:

(i) A kapcsolható tagok száma kettő.

(ii) Nincsen rejtett (hangalak nélküli) formájuk.

(iii) A bináris kötőszók predikátumokat, predikátumok szerkezeti kiterjesztéseit, valamint predikatív összetevőket kapcsolhatnak össze. A bináris kötőszók nem képezhetnek (közvetlenül) mellérendelő szerkezetet olyan kategóriákból, amelyek maguk forrásai, hordozói a lokálisan egyeztetendő személy /szám, határozottsági, illetve eset jegyeknek (**NP₁ de/tehát NP₂*). Vagy olyan kategóriákat kapcsolnak, melyek esetében irreleváns a személy/szám, határozottság, esetjegy egyeztetés (melléknév, határozó stb.), vagy olyanokat kapcsolnak, melyek megjelenítői a megtörtént egyeztetésnek (finit igék, mondatok), de nem a forrásai. A bináris kötőszók parafrázálhatók olyan összetett kötőszói kifejezésekkel (pl. *ennek ellenére, ennek következtében* stb.), melyek pronominalis komponensének a bal oldali mellérendelt tag az antecedense (predikatív bővítmény, jelzői vagy predikátumhatározói bővítmény, vagy pedig igei szerkezet, illetve mondat), és ezekhez járul egy-egy relációnév-komponens. Adott kötőszó valamely állandó relációt (ellentét, következmény stb.) jelöl.

(iv) A bináris mellérendelő kötőszó olyan lexikai egység, amely a mellérendelt tagoknak csak bizonyos, a kötőszó által szelektált kategoriális és lexikai jegyeiből képez relációt. Például a *de* kötőszó által kapcsolt tagoknak lehetnek olyan szemantikai jegyeik is, melyek révén ellentét, ellentmondás, fokozás stb. képezhető, vagy a *tehát* által kapcsolt tagoknak lehetnek olyan szemantikai jegyeik is, melyek révén következtetési reláció képezhető. A kapcsolt tagok lexikai jelentése lehet antonim, vagy lehet köztük következményreláció. De a kötőszóval való kompatibilitásukhoz ez nem szükségszerű. A lexikai jelentésükben nem antonim jelentésű tagok is kapcsolhatók *de* kötőszóval, vagy következtetési relációt nem implikáló szerkezetek is kapcsolhatók *tehát* kötőszóval. Ilyen esetekben a kötőszó az általa jelölt relációval összeillő jegyeket választ ki a mellérendelt tagokon, azokat a jegyeket, melyek alapot adnak a beszélő vélekedésének a felfogásához, miszerint ellentmondás vagy ellentét vagy következtetési re-

láció van bizonyos tulajdonságok, illetve tényállások között, melyeket a mellérendelt tagok jelölnek. A bináris kötőszók jelentése egy-egy konvencionális implikáció (Grice 1975, Karttunen – Peters 1979).

(v) Azok a szerkezetek, melyek bináris kötőszóval koordinálhatóak, jól formáltak nyílt kötőszó nélkül is, nélkülözhetik a kötőszót. Ez befolyásolja a szerkezet interpretációját, de nem érinti a jól formáltságát.

A kétféle kötőszóosztály közti különbséget úgy lehet összegezni, hogy az n-áris kötőszók összeegyeztetik a mellérendelt tagoknak a szerkezet szintaktikai funkciója szempontjából releváns nyelvtani jegyeit, míg a bináris kötőszók az általuk jelentett konvencionális implikáció elemeivé teszik a mellérendelt tagokat.

Irodalom

- Bánréti Zoltán (1992), A mellérendelés. In: Kiefer 1992: 715–797.
- Bánréti Zoltán (2001a), Többszörös lexikai kiválasztás és párhuzamosság a hátraható VP-ellipszisben. In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.), Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből, Kiefer Ferenc tiszteletére. Osiris Kiadó, Budapest. 97–119.
- Bánréti Zoltán (2001b), Az ellipszis mondattana és a lexikai szelekció. NyK 98: 7–70.
- Bánréti, Zoltán (2003), On the Syntax of Coordinate Constructions. Megjelenés előtt.
- Bartos Huba (1999), Morfoszintaxis és interpretáció: A magyar inflexiók jelenségek szintaktikai háttere. Phd disszertáció. ELTE, Budapest. Kézirat.
- Bartos Huba (2000), Az alanyi és a tárgyias ragozásról. In: Büky – Maleczki 2000: 153–170.
- Büky László – Maleczki Márta (szerk.) (2000), A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- É. Kiss, Katalin (2002), The Syntax of Hungarian. Cambridge University Press, Cambridge – New York.
- Grice, Paul, H. (1975), Logic and Conversation. In: Cole, P. – Morgan, J. L. (eds), Syntax and Semantics 3. Academic Press, New York. 41–58.
- Kálmán László – Trón Viktor (2000), Értékek azonossága-e az egyeztetés? In: Büky – Maleczki 2000: 43–56.
- Karttunen, Lauri – Peters, Stanley (1979), Conventional Implicature. In: Oh, Ch. K. – Dinnen, D. A. (eds), Syntax and Semantics 11. Academic Press, New York. 1–57.
- Kayne, Richard (1994), The Antisymmetry of Syntax. MIT Press, Cambridge, MA. (= Linguistic Inquiry Monograph 25.)
- Kenesei István (1992), Az alárendelő mondatok, In: Kiefer 1992: 529–713.
- Kiefer Ferenc (szerk.) (1992), Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Komlósy András (1992), Régensek és vonzatok. In: Kiefer 1992: 305–527.

- Larson, Robert (1988), On the double object construction. *Linguistic Inquiry* 19: 335–391.
- Lehmann, Willfried (1981) (ed.), *Syntactic Typology. Studies in the Phenomenology of Language*. University of Texas Press, Austin.
- Munn, Alan (1993), *Topics in the Syntax and Semantics of Coordinate Structures*. PhD Dissertation. University of Maryland, College Park.
- Zoerner, Ed (1996), *Coordination: The Syntax of &P*. Ph.D. thesis. University of California, Irvine, CA.